

ВІДГУК

офіційного опонента **Островської Катерини Олексіївни** на дисертаційне дослідження **Аль-Мраят Олени Борисівни «Особливості формування графо-моторних навичок у дітей з аутизмом»**, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю **19.00.08 – спеціальна психологія**

Дисертація О.Б. Аль-Мраят присвячена дослідженню проблеми формування навчальної діяльності дітей з аутизмом, специфіці оволодіння ними програмовим матеріалом в освітніх шкільних закладах, визначенню причин труднощів в оволодінні програмовим матеріалом та шляхів їхнього запобігання і корекції.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що, як показує здійснене дисертанткою узагальнення розрізнених і обмежених даних наукових праць з цієї проблеми та результати її багаторічної практичної роботи, діти з РАС відчують серйозні труднощі при засвоєнні програмового матеріалу з різних навчальних предметів. У цьому зв'язку безумовно має науковий інтерес і практичне значення розробка змісту корекційно-розвивального впливу на дітей з РАС в процесі їхньої шкільної освіти з урахуванням складності порушення, характеру і причин труднощів у засвоєнні програмового матеріалу. Недостатня ж розробленість проблематики навчальної діяльності дітей з аутизмом є причиною того, що залишаються мало затребуваними розробки, засновані на сучасних нейропсихологічних теоріях пояснення розладів аутичного спектра, до яких дисертантка звертається для виявлення найбільш продуктивних засобів, на які могли б спиратися суб'єкти навчального процесу.

Дослідження графо-моторних навичок (ГМН), які є виконавчою кінцевою ланкою, що впливає на процес письма в цілому, а як базова інваріантна дія позначається на результативності засвоєння інших навчальних предметів учнів з аутизмом, є актуальним як для спеціальної психологічної теорії, так і для практики. Пропоноване дослідження робить важливий крок вперед, оскільки забезпечує структуроване бачення психолого-педагогічних і нейропсихологічних механізмів впливу на підвищення успішності навчальної діяльності учнів з аутизмом.

Дисертація містить вступ, чотири розділи, висновки, висновок, список літератури (361 джерело, 88 з них іноземною мовою). Робота має оптимальний обсяг (199 стор.) і структуру, відповідну критеріям, встановленим Положенням про порядок присудження вчених ступенів. Основний текст роботи ілюстрований 19 таблицями, 2 рисунками, 14 фотокопіями зразків виконання завдань, лінійчастою діаграмою. У роботі чітко і коректно представлено науковий апарат дослідження: мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У вступі автор розкриває актуальність теми дослідження, наукову і практичну новизну, практичну значущість роботи. Змістовно сформульовані мета, об'єкт, предмет, методи і завдання дослідження. Структура дисертації не викликає заперечень, її зміст та логіка побудови узгоджені з визначеною метою і поставленими задачами.

У теоретичному огляді літератури здобувачка грамотно і переконливо аналізує вітчизняні та зарубіжні підходи до вивчення проблеми писемного мовлення в галузі психології, нейронаук, логопедії і графічної лінгвістики. Слід особливо відзначити результати компетентного аналізу дисертанткою напрямів наукового узгодження дискусійних поглядів і підходів у розв'язанні важливих проблем аутології, заснований на фактичних даних про розвиток різних аспектів психічної діяльності і функцій мозку дітей з аутичними розладами. Важливою є думка авторки, що за умови відрефлексування, яке спирається на логіку розвитку цього явища, ці результати можуть стати основою загальної універсальної диференційно-інтеграційної парадигми в дослідженнях процесів розвитку, навчання і соціалізації учнів з аутизмом. Дисертантці вдалося розкрити гармонійне поєднання вітчизняних традицій дослідження розладів аутизму з сучасними зарубіжними, показавши їх принципову сполучуваність і в багатьох випадках несуперечливість.

У теоретичному огляді, поряд з аналізом розвитку уявлень про РАС, дисертантка відзначає відсутність досліджень, спрямованих на вивчення причин труднощів в досягненні достатньої результативності у навчанні учнів з РАС, зокрема у засвоєнні ними письма. На переконання авторки, успіхи дитини з аутизмом саме в навчальній діяльності можуть стати потужним пусковим

механізмом для корекції її психосоціального і комунікативно-мовленнєвого розвитку.

Метою **першої частини емпіричного дослідження** здобувачки визначено вивчення особливостей сформованості ГМН в учнів з аутизмом початкових класів у контексті досліджених у них рівнів засвоєння знань, умінь та навичок з української мови як навчального предмета. Для досягнення цієї мети О.Б. Аль-Мряят сформульовані завдання, основним з яких було дослідити ступінь залежності рівнів оволодіння письмом не тільки від стану засвоєння учнями з РАС програмового лінгвістичного матеріалу, а й від особливостей сформованості у них ГМН як ефекторної ланки в ланцюгу операцій письма.

Для вирішення цих завдань протягом 2016-2018 рр. проведено спеціальне дослідження, яким охоплено 26 учнів початкових класів з нормальним біологічним слухом і зором та збереженим інтелектом київської, львівської і васильківської спеціальних шкіл для дітей з ТПМ. Контрольну групу склали 26 учнів із ЗНМ, які не мали аутичних розладів. Встановлено, що за критерієм самостійності при виконанні запропонованих завдань учні EG I КГ досягли різних рівнів засвоєння: I-й, пасивно-репродуктивний (EG-80,9% і КГ– 93,2%), II-й, репродуктивний (EG -64,1 % і КГ– 78,3%), III-й, репродуктивно-продуктивний (EG– 23,4%; КГ – 60,7 %), IV-й, продуктивний (EG–4,9 %, КГ– 12,1 %).

Безсумнівним достоїнством даної роботи є те, що результати кількісних методик за спеціально розробленою авторською методикою співвідносилися з результатами якісного аналізу представлених у дисертації усних відповідей і письмових робіт учнів з аутизмом. Водночас на підставі аналізу значного обсягу одержаного експериментального матеріалу доведено, що в учнів EG (77%) недостатньо сформованими або порушеними виявилися всі рівні системи управління рухами – починаючи від рівнів управління рухами, які визначають стан м'язового тону, беруть участь у забезпеченні рухів, відповідають за їхню синергійність і пристосування до просторових властивостей, і закінчуючи рівнями, що мають інтелектуальний характер при виконанні рухів на письмі. Авторці вдалося вперше з'ясувати, що труднощі організації і здійснення рухового акту спричинили виникнення графо-моторних помилок в усіх видах письмових робіт учнів з

аутизмом, які мали різний ступінь вираженості, проте (що є важливим) у більшості дітей не досягали рівня тяжкості, передбаченого при дисграфії. Разом з тим, виявлено, що недостатньо сформовані ГМН у значній мірі дезорганізували всі наступні операції письма дітей з РАС, оскільки наявність труднощів навіть у зображенні лінії букв часто настільки завантажувала увагу і психосоматично їх виснажувала, що утруднювала виконання всіх наступних операцій письма.

Метою **другої частини емпіричного дослідження** авторкою визначено поглиблене вивчення причин труднощів формування ГМН, здійснене за допомогою спеціальної діагностичної нейропсихологічної методики, розробленої на основі загальної структурно-функціональної моделі організації мозку. Застосування такого підходу дозволило дисертантці виділити групи дітей з аутизмом, які мали відмінності за параметрами стану функцій трьох блоків мозку. У результаті здобувачкою виявлені різні варіанти енергетичного дефіциту в учнів з аутизмом, порушення різних видів простих і складних координацій, які аферентувалися за допомогою слуху, мали серійну організацію і були розчленованими в часі руховими мелодіями, труднощі у формуванні здатності до гальмування неадекватної дії, перемикання з однієї моторної дії на іншу тощо.

Слушно зазначити, що не менший науковий інтерес викликають результати, що стосуються виявлених вікових особливостей виконання діагностичних завдань, які показують, що процес розвитку керуючих функцій у дітей з аутизмом відбувається у віці 8-9 років і йде за двома напрямками: поліпшується якість (знижується кількість помилок, збільшується продуктивність) і зростає швидкість виконання завдань.

Схвальним є те, що об'єктивізація розподілу учнів з аутизмом на дві групи здійснювалася здобувачкою за статистичним параметричним критерієм розпізнання. Позитивної оцінки заслуговують виділені О.Б.Аль-Мраят ознаки, що характеризували здатність ідентифікувати причини труднощів – функціонально-енергетичний, функціонально-операційний структурні компоненти та складові керуючих функцій. Такий підхід дозволив авторці у I-ї групи обстежених дітей (42,5%) виявити здебільшого недостатньо сформованими функціонально-енергетичний компонент (переважно загальмованість) і функцію саморегулювання

(труднощі мовленнєвого програмування, регулювання і контролю). У II-ї групи дітей (57,5) виявлені симптоми в цілому склали синдром порушень таких компонентів графо-моторної діяльності, як функціонально-енергетичний (переважно розгальмованість) і функціонально-операціональний (труднощі переважно кінестетичної системи переробки інформації) та функції саморегуляції. У мотиваційній сфері школярів встановлені компоненти, які або сприяли, або перешкождали засвоєнню письмових навичок учнями.

Експериментально-дослідна апробація алгоритму формування ГМН у молодших школярів з аутизмом здійснювалася здобувачкою, базуючись на даних констатувального експерименту. Для реалізації експериментальної методики проводилися індивідуальні та підгрупові заняття тривалістю від 10 до 35 хв. під час уроків, в позаурочний час та на логопедичних заняттях.

Здійснений авторкою дисертанткою глибокий аналіз наукових джерел дозволив вибудувати двоетапну експериментальну комплексну методику, що базувалася на основних нейропсихологічних теоріях пояснення аутизму. При її упровадженні авторка правильно виходила з принципу системності, оскільки його застосування передбачало багатосторонній вплив на порушення і розв'язувало завдання формування графо-моторної функції як цілісної писемної діяльності. Корекційно-підготовчому етапу дисертантка надала виключне значення як можливості сформувати підґрунтя для подальшої всебічної інтенсифікації процесу формування ГМН у дітей з аутизмом. Визначальним було те, що при формуванні методики основного етапу навчального експерименту дисертантом враховано, що значна кількість порушень при аутизмі є наслідком домінування фрагментарної обробки інформації. Внаслідок цього складні графо-моторні стимули зі значними труднощами сприймаються і відтворюються учнями як зв'язне, об'єднане ціле. У цьому зв'язку зазначу, що застосування розробленої дисертантом спеціальної методики, що полегшила перехід від характерної для учнів з РАС фрагментарної до цілісної обробки графо-моторної інформації у процесі письма є істотною новизною роботи. Для цього авторкою в навчальний процес впроваджено комплексну методику, змістом якої передбачено перехід від симультанної до сукцесивної (звуко-буквеної) складової ГМН і знову до їхньої симультанної, цілісної складової.

Реалізація широкої програми формування ГМН здійснювалася на уроках командою педагогів (вчителем-класоводом, логопедом, вчителем фізкультури) та із залученням до роботи батьків дітей з аутизмом.

Упровадження розробленої спеціальної методики забезпечило формування сформованість ГМН в учнів з аутизмом і значною мірою сприяло запобіганню виникнення у них дисграфічних та орфографічних помилок. У результаті всі учні з аутизмом оволоділи ГМН на різних рівнях сформованості: високий (ЕГ – 11%, КГ-17%), середній (ЕГ – 61%, КГ – 70%), низький (ЕГ – 28%, КГ – 13%). Цінним є те, що упровадження експериментальної програми формування ГМН допомогло учням ЕГ успішніше одночасно виконувати різнопланові завдання технічного, графічного та орфографічного характеру і полегшило засвоєння і застосування основних категорій правил орфографії. Важливо також, що досягнуто певних, але знакових для учнів з аутизмом результатів у функціонуванні їхньої емоційно-вольової сфери – покращення емоційного поля й емоційно-мотиваційної поведінки, регулювання рівня уваги.

Надійність і достовірність отриманих результатів забезпечена достатнім як для такої складної категорії учнів обсягом вибірки ($N = 26$), на якій було реалізовано дослідження, надійністю використаних в дослідженні методик, а також достатнім рівнем компетентності автора роботи, виявленим при інтерпретації одержаних експериментальних матеріалів.

Практична значимість дослідження пов'язана з розробкою автором ряду нових надійних методик діагностики і формування ГМН в учнів з аутизмом, які мають інтерес як для дослідників, так і для практиків.

Аналізуючи дисертацію як результат наукового дослідження, можна висловити здобувачці деякі зауваження та побажання.

1. Потребує свого уточнення зміст понять «графічна діяльність» і «графічна навичка».

2. Стан сформованості графічного рівня організація письма, здійснений за спеціально розробленою методикою, що базувалася на теорії рівнів побудови рухів М.Бернштейна, дозволив здобувачці всебічно вивчити особливості всіх рівнів системи управління рухами. Виникає питання, у зв'язку з чим було

прийнято рішення про подальше дослідження стану сформованості моторної сфери, базуючись на основних положеннях і принципах блокової функціональної організації головного мозку?

3. Бажано було б детальніше представити реалізацію методу поетапного послідовно-одночасного оволодіння ГМН учнями з аутизмом, що здійснювалася за єдиною програмою, розробленою спеціально для учнів з РАС.

Однак висловлені зауваження мають дискусійний, уточнювальний характер і не знижують загальної високої оцінки дисертаційної роботи та можуть розглядатися як побажання щодо удосконалення роботи і подальшого наукового пошуку.

Загальний висновок. Узагальнюючи викладене, зазначу, що результати дослідження О.Б. Аль-Мраят привнесли в теорію і практику аутології важливі дані, пов'язані з проблемою формування навчальної діяльності дітей з аутизмом. Можна вважати, що наукова новизна дисертації доведена, оскільки в змісті роботи присутні нові рішення завдань, поставлені на початку дослідження, а також викладені нові підходи до вирішення цих самих завдань. Водночас в дисертації обґрунтовано можливість застосування нових методів і способів формування ГМН письма в учнів з аутизмом, що також виступає доказом новизни всієї наукової розробки здобувачки. Оформлення дисертації відповідає сучасним вимогам до наукових праць такого рівня. Позитивне враження справляють представлені табличні матеріали та графіки. Проведений аналіз змісту дисертаційного дослідження дозволяє констатувати його високий науковий рівень і стверджувати, що висунута мета дослідження досягнута, а поставлені завдання - розв'язані, що уможливило отримання сукупності теоретичних і практичних результатів.

Базуючись на висловленому, є підстави стверджувати, що дисертаційна робота «Особливості формування графо-моторних навичок у молодших школярів з аутизмом» є завершеним, самостійним дослідженням, що має теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка Аль-Мраят Олена Борисівна заслуговує

представлення на вчену раду факультету для присвоєння наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія.

Офіційний опонент

доктор психологічних наук,
професор, завідувачка кафедри
спеціальної освіти та
соціальної роботи
Львівського національного університету
імені Івана Франка

К.О. Островська

Підпис *Островської К.О.*
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

